

Diccionari de definicions lul·lianes
Dictionary of Lullian Definitions

Anthony Bonner
Maria Isabel Ripoll Perelló

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Universitat de les
Illes Balears

SUMARI | TABLE OF CONTENTS

<i>Prefaci Preface</i>	10
<i>Introducció Introduction</i>	14
Un repàs a les definicions lul·lianes An overview of Lullian definitions	14
Les tècniques definitòries lul·lianes Lull's definitional techniques.	22
La definició «per agentiam» The definitions «per agentiam»	22
La Regla de C The Rule of C	28
Explicacions suplementàries Supplementary explanations	36
La finalitat de les definicions lul·lianes The purpose of Lullian definitions.	40
Definicions com a fonaments de l'Art Definitions as foundations for the Art	40
Definicions com a aplicacions de l'Art Definitions as applications of the Art.	44
Una eina per «mostrar ciència al poble» A tool to «give knowledge to the people»	46
Possibles fonts i paral·lels Possible sources and parallels	58
<i>Advertiments Notes for The user</i>	62
<i>Abreviatures Abbreviations</i>	69
<i>Obres rastrejades Works consulted</i>	71
<i>L'Alfabet de l'Art the Alphabet of the Art</i>	81
<i>Altres llistes de definicions Other lists of definitions</i>	83
DICCIONARI DE DEFINICIONS LUL·LIANES DICTIONARY OF LULLIAN DEFINITIONS	99

PREFACI | PREFACE

PREFACI

Durant gairebé un segle s'ha anat repetint que Llull era un «maestro de definiciones».¹ En aquest temps s'han fet estudis importants sobre la seva tècnica definitòria més característica, la que es fa «per agentiam» i que sembla tautològica, com per exemple la famosa «hom es animal hominificant». Però l'abast de la seva dèria definitòria no havia estat investigat. Fins i tot els recopiladors d'aquest diccionari quedarem sorpresos per l'abundància i riquesa de material que se'ns va anar acumulant.

En el curs de la nostra feina, hem rastrejat sistemàticament les obres de l'Etapa Ternària de l'Art lul·liana, època en la qual les definicions prengueren una importància decisiva, i molt més aleatòriament obres d'altres etapes de la producció del beat. Ni hem entrat en el vast *Llibre de contemplació*, perquè ens ha semblat –potser erròniament– que la collita hauria estat minsa en relació amb el temps invertit. Per tant, no pretenem de cap manera oferir un elenc complet de les seves definicions, sinó una mostra suficientment llarga i contrastada per donar una idea bastant exacta dels seus mètodes definitoris i de la seva pròpia visió del vocabulari que emprava.

A una època com l'Edat Mitjana, on abundaven els glossaris i diccionaris per instruir els estudiants o ajudar els predicadors, no hem pogut trobar cap recopilació semblant on un pensador hagi volgut deixar precisat de tal manera el seu vocabulari, ni que ho volgués fer de manera bilingüe, en vulgar per als laics i en llatí per al lector erudit. A més a més, és notable l'esforç de Ramon Llull per fer la filosofia, teologia i ciència (normalment dominis de la classe clerical) accessibles a les persones sense formació universitària.

Per això hem volgut mostrar els dos costats de la lexicografia lul·liana, fent una edició on molt del material suplementari fos també bilingüe, en català per als lectors d'aquella llengua, i en anglès per als lectors de l'àmbit dels estudis sobre el llatí medieval. Hem fet aquest prefaci, la introducció i les advertències següents amb les dues llengües en pàgines cara a cara. Als apartats bibliogràfics al final de la introducció, hem fet com al text del diccionari, separant els dos textos amb una barra vertical: català | llatí o

1. La frase, que data de l'any 1906, és de Diego Ruiz, metge i filòsof andalús, cosí de Picasso, que s'establí a Barcelona i esdevingué un fervent catalanista. Vegeu Ca II, 417.

anglès. A fi de no recarregar massa el text, després de la introducció general bilingüe, hem deixat totes les notes en català. Espero que siguin fàcilment comprensibles pel lector no català.

No volem deixar aquest prefaci sense aclarir que no pretenem voler suplir ni competir amb el *Glossari general lul·lià* del P. Miquel Colom (Palma: Ed. Moll, 5 vols., 1982-5). Aquesta obra és un lèxic filològic de la llengua del beat, mentre que la nostra es limita a termes que Llull mateix ha definit, i és d'un caire més bé filosòfic (i teològic). El *Glossari* de Colom és un diccionari de mots; el nostre, un de conceptes. El primer és un lèxic de tot el vocabulari lul·lià, de substantius fins a preposicions i conjuncions, i per tant és molt més complet; el segon tracta principalment substantius, amb només uns quants adjectius i encara menys verbs, i per tant és molt més selectiu. El primer tracta el vocabulari purament català; el segon és bilingüe. El *Glossari* és obra d'un filòleg del s. XX; el nostre diccionari, d'un pensador dels ss. XIII-XIV. Així que les dues obres persegueixen finalitats diferents, i en gran mesura complementàries. Pel que fa a nosaltres personalment, l'obra del P. Miquel Colom seguirà essent indispensable.

És de justícia manifestar el nostre agraïment a totes les persones que ens han ajudat. En primer lloc, hi ha el personal tant de la Biblioteca March com de la Biblioteca Pública de Mallorca, que s'ha mostrat sempre amable i disposat a ajudar en les nostres consultes interminables sobre llibres i manuscrits. Hem d'esmentar també els col·legues que ens han deixat consultar versions electròniques d'edicions crítiques que tenen en preparació, com és el cas de Fernando Domínguez, Viola Tenge-Wolf i Pere Villalba. D'altres companys ens han facilitat aclariments puntuals sobre obres que estan editant, com són Joan Carles Simó i Marta Romano. Amics, col·legues i familiars han llegit versions anteriors o proves més finals, i ens han ajudat amb comentaris o correccions d'un valor inestimable; són Lola Badia, Eve Bonner, Charles Lohr, Joan Ripoll, Pere Rosselló Bover i Albert Soler. A tots, el nostre agraïment més sincer. Finalment, volem assenyalar que la tasca de recopilació d'aquest diccionari s'ha duit a terme gràcies a una beca del Projecte Alcover, signat per la Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear i la Universitat de les Illes Balears.

Anthony Bonner
Maria Isabel Ripoll Perelló

INTRODUCCIÓ

UN REPÀS A LES DEFINICIONS LUL·LIANES

Ramon Llull, de fet, va dedicar la seva llarga carrera a una sola empresa, la d'intentar fer que tothom recordàs, amàs i entengués Déu. Sota aquesta «primera intenció», com diria Llull, s'emparava una missió doble: una d'exterior dirigida cap a la conversió dels infidels, i una d'interior que intentava fer retornar la societat occidental a la vida cristiana autèntica dels apòstols. Per tant, no era principalment un filòsof especulatiu. Tampoc havia rebut una formació escolàstica; era un laic que volia fer de missioner.

Però en contrast amb la majoria de gent d'aquest gremi, en lloc de predicar directament a les masses, trobava que era imprescindible persuadir els dirigents de la societat de la necessitat del canvi (a la conversió en el cas dels infidels, i a la vida cristiana en el cas de l'occident), i mostrar-los les eines necessàries (és a dir, el seu sistema, l'Art) per dur a terme aquest canvi. Potser pensava que la persuasió popular, del tipus del franciscà espiritual, Bernard Délicieux, estava condemnat al fracàs, perquè inevitablement acabava en un moviment subversiu que suscitava l'oposició i eventual esclafament de part de l'«establishment». Per això calia començar des de dalt de les societats: els doctors de la llei islàmics o judaics, i els prelats i prínceps cristians. Sobretot calia persuadir els dirigents intel·lectuals, i per això calia ficar-se en la filosofia i en la teologia, camps propis de l'escolàstica universitària. Si a més volia persuadir els laics no intel·lectuals, calia explicar-los el que necessitarien saber d'aquests temes per tal d'entendre el seu missatge.

Amb tot i això, seguia el problema de com fer-ho, de com persuadir aquestes capes altes i mitjanes de societats diverses. Si la meta no va variar gens durant la seva llarga carrera, les eines que va emprar per tal de dur a terme la seva empresa van variar segons les pressions, oposicions o incomprensions exteriors, i segons les seves pròpies percepcions interiors de noves possibilitats de presentació i explicació. Per això les seves armes metodològiques feren canvis i viratges de vegades sorprenents.

Des de les primeres obres podem observar vacil·lacions notables. Al mateix *Llibre de contemplació* va des d'efusions gairebé místiques fins a un discurs algebraic ja prop a l'Art; i a la *Lògica del Gatzell* indaga en tècniques de la lògica àrab. Llavors amb la il·luminació de Randa de l'any 1274 es llança

en un camí nou. A Randa no rep una visió divina en el sentit més tradicional, sinó una revelació de «la forma i manera» de plasmar el seu pensament. Era per tant una revelació metodològica, la que li donava la primera estructuració de l'Art.

La data de 1274 és significativa: no tan sols és la de la mort de dos dels pensadors més importants del s. XIII, Sant Tomàs d'Aquino i Sant Bonaventura, sinó que és gairebé exactament el «mezzo del cammin» de la vida de Ramon Llull, que s'estén de 1232 a 1316. Així que ell emprèn la part principal de la seva carrera quan s'acaben les dels dos altres, i ho fa amb una entrada en escena que no podia ser més dramàtica i innovadora des del punt de vista metodològic. Tot d'una després de la il·luminació de Randa es posa a escriure l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, una obra curta, però amb un entramat de relacions i de figures complicadíssim, sovint opac, i presentat com si gairebé no necessitàs explicacions.² En la subsegüent *Art demonstrativa*, la tempesta metodològica comença a amainar: el material és ordenat de manera més lineal, l'entremat relacional i gràfic es simplifica una mica, i Llull guia el lector amb bastant més consideració. Amb tot i això, les complicacions que encara queden, segurament amb l'ajut de l'aspecte visual tan insòlit de l'Art, li valen una topada desagradable amb la incomprensió dels estudiants parisencs, a causa de la qual entén que ha de modificar el seu sistema, cosa que plasma en l'*Ars inventiva veritatis* de 1290.

L'etapa que acabam de descriure, la que va des de la il·luminació de Randa fins al primer viatge a París (1274-1289), s'ha anomenat l'Etapa Quaternària, perquè la majoria de components de l'Art s'hi presenten en múltiples de quatre. La que ve a continuació, i que va fins a l'*Ars generalis ultima*, amb la seva obra bessona menor, l'*Ars brevis* (1290-1308), es diu l'Etapa Ternària, perquè ara s'hi troben en múltiples de tres. Al pròleg de la primera d'aqueixes dues darreres obres diu que l'ha anomenat *ultima* perquè no vol escriure més sobre el tema. Per això l'etapa final de la seva carrera (1308-1315) s'anomena l'Etapa Post-Art.

2. Per a una mostra de les complicacions i misteris de les figures, vegeu Josep Enric Rubio Albaracín, «Com és la verdadera Figura X de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*», *SL* 40 (2000), 47-80.

Pel que fa al nostre diccionari, Ramon Llull, curiosament, va iniciar la seva carrera amb una dèria gairebé antidefinitòria. Durant la primera etapa de l'Art, la Quaternària, limita la presentació de definicions a obres més bé didàctiques, com la *Doctrina pueril* o el *Llibre d'intenció*. En obres centrals de l'Art, entorn de la qual giren totes les seves altres obres (com ell repetidament assevera), presenta un esplet impressionant de termes fonamentals sense mai oferir-ne cap definició. Al contrari, d'una manera anàloga amb la lògica moderna, que treballa no amb el sentit d'una proposició, sinó amb la seva «interpretació», que no és més que el seu valor de veritat, Llull en aquestes obres no treballa amb el sentit d'un concepte,³ sinó amb una «interpretació» que demana si el concepte és concordant amb bonea, esser i veritat, etc., o amb malea, no esser (o privació) i falsetat, etc.; és a dir, si té un valor positiu o negatiu, que ve a ser remarcablement com l'1 o 0 de la lògica moderna. Si recordam que dues proposicions lògiques són equivalents, no si volen dir coses similars, sinó simplement si tenen el mateix valor de veritat, tendríem una analogia sorprenentment exacta amb la noció de «concordança» que acabam d'explicar. Però repetim, tot això no té res a veure amb definicions; ans al contrari, sembla un esforç d'escapar a les tècniques escolàstiques amb les seves obsessions per les distincions terminològiques.

A l'Etapa Ternària següent, ja des del seu inici l'any 1290 amb l'*Ars inventiva veritatis*, fa un canvi notable. En aquella obra, després d'un breu pròleg, es llança sense més a definicions amb explicacions detallades dels divuit «començaments» o «principia» de l'Art, és a dir dels nou conceptes de la Figura A amb els nou de la Figura T.⁴ Les definicions ja són les característiques («Bonea es aquella cosa per raó de la qual bo fa be», etc.), que gairebé no variaran gens en presentacions posteriors de tota l'etapa. A més, l'obra inclou un interessant apartat sobre la utilització d'aqueixes definicions.⁵ Durant el curs de l'etapa anirà incorporant altres components amb les seves definicions corresponents, com seran els nou Subjectes, les nou Virtuts i els nou Vicis.⁶ I les seves demostracions ja no es basen solament en comparacions de «valors de veritat», sinó que ja en gran part es fonamenten en les definicions mateixes.

3. Cal recalcar la diferència entre la lògica moderna, que treballa amb proposicions, i l'Art de la primera etapa, que treballa amb conceptes.

4. Vegeu-ne la llista als «L'Alfabet de l'Art» més avall.

5. MOG V, 151, dintre l'apartat de «Quomodo haec ars est inventiva».

6. Els set tradicionals amb dos més a fi de completar el nombre de nou típic dels components de l'Art ternària. Vegeu-ne les llistes a l'apartat de «L'Alfabet de l'Art» més avall.

Aviat veu que la nova tècnica definitòria es pot aplicar a conceptes exteriors a l'Art, i comença a afegir-hi petits glossaris. Això s'inicia amb els 89 conceptes de la *Taula d'esta Art*, molt poc posterior a l'*Ars inventiva veritatis*, i continua amb les 54 definicions de l'*Arbre de filosofia desiderat* de 1294, amb les 69 definicions de l'*Art de fer e sobre qüestions* de 1294-5, i finalment amb la llista de 30 conceptes que l'any 1299 va enviar al seu deixeble Tomàs le Myésier, que li havia demanat que els definís seguint mètodes de l'Art.⁷

Aquests primers glossaris podrien ser esbossos d'una cosa que s'inicià amb l'*Arbre de ciència* de 1295-6, de presentar una llista de cent conceptes que es poden estudiar amb l'Art. Llull els anomena les Cent Formes. Triar la paraula «formes»⁸ és una advertència clara que està definint no mots sinó coses, i això en el seu aspecte més abstracte, essencial i platònic.⁹ Al *Liber lamentationis Philosophiae*, la Forma personificada diu «Sum ens quod do esse rei». A la *Lògica nova* explica que «Forma es ens per lo qual acció majorment está, quar fora forma neguna acció pot estar.»¹⁰ Són les abstraccions –essències– que produeixen els concrets –éssers– de les coses,¹¹ i per la unió d'ésser i acte en la metafísica lul·liana (que tractarem en un moment) també implica la definició de **forma**¹² que acabam de veure de la *Lògica nova*. Per tot això, constitueixen, com diu Llull en introduir-les a l'*Arbre de ciència*, «les primeres causes».

Una vegada engegat aquest mecanisme, el repetirà (amb llistes diferents) a quatre obres posteriors: els *Proverbis de Ramon* de 1296,¹³ la *Lògica nova* de 1303, l'*Art breu* i l'*Ars generalis ultima* totes dues acabades l'any 1308 i amb la mateixa llista de Cent Formes, i finalment en l'*Ars consilii* de 1315.¹⁴

7. Al *Liber super quaestiones magistri Thomae Atrebatensis*. Per a totes aquestes llistes, vegeu l'apartat d'«Altres llistes de definicions» més avall.

8. Aquest ús de «forma» sembla desconegut als lèxics medievals. Les pp. 62-66 del llibre de O. Weijers citat a la n. 18 més avall, enregistra «dictio», «vocabulum», «terminus», «pars orationis», «nomen» o «verbum», però no «forma».

9. Els germans Carreras i Artau, a OE I, 1041, n. 14, parlen de les «cent formes, o causes generals (equivalents a les Idees platòniques), elegides dins d'un nombre indefinit d'altres.»

10. Per a aquestes dues definicions, vegeu l'entrada de **forma** al nostre diccionari.

11. Cf. el que en diu Llull a l'*Ars generalis ultima*. ROL XIV, 324-5. Vegeu també Pla I, 413.

12. Escrivim en negreta les entrades del nostre diccionari.

13. Les rúbriques de la Part II de fet constitueixen unes Cent Formes.

14. Hem exclòs les Cent Formes del *Llibre de definicions* | *Introductorium magnae Artis generalis* o *Liber de universalibus*, per raons exposades al final de la llista d'«Obres rastrejades» on explicam la raó per rebutjar l'autenticitat de l'obra.

A l'etapa post-Art –que va de 1308 fins al desembre de 1315, just abans de la seva mort–, amb l'excepció de certes obres, i sobretot la ja citada *Ars consilii*, les definicions tornen a escassejar. Les proves que ofereix ara tendeixen a concentrar-se en una reformulació de la sil·logística,¹⁵ o en demostracions pel grau màxim o superlatiu.¹⁶

A part de les llistes que hem citat, hi ha obres on cada capítol tracta un concepte, i comença amb una definició. Tal és el cas, per exemple, del *Llibre de santa Maria* i del ja citat *Liber lamentationis Philosophiae*. Per altra banda, moltes obres contenen definicions aquí i allà, sense una presentació sistemàtica. Algunes només defineixen un concepte, com per exemple el *Liber de natura*, que dóna cinc definicions diferents del concepte del seu títol. Al final d'aquesta introducció el lector veurà una llista bibliogràfica de les obres rastrejades, amb les fonts impreses o manuscrites consultades.

LES TÈCNIQUES DEFINITÒRIES LUL·LIANES

La definició «per agentiam»

Des d'Aristòtil s'han ofert dos models de definició: el classificatori i el causal. El primer és el clàssic per gènere i diferència, quan per exemple es defineix l'home com a animal racional. El segon es basa en les quatre causes aristotèliques: *eficient*, *material*, *formal* i *final*.¹⁷ Llull és ben conscient d'aquestes dues tradicions, però en diversos passatges de la seva obra explica per què o en quina manera les vol substituir.¹⁸

15. Vegeu Roberto Cordeschi, «I sillogismi di Lullo» *Atti del Convegno Internazionale di Storia della Logica*. San Gimignano, 4-8 dicembre, 1982 (Bologna: CLUEB, 1983), pp. 259-264; i el meu «Syllogisms, fallacies and hypotheses: Llull's new weapons to combat the Parisian Averroists», *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles H. Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. Fernando Domínguez, Ruedi Imbach, Theodor Pindl, Peter Walter, «Instrumenta Patristica» XXVI (Steenbrugis, in Abbatia S. Petri, 1995), pp. 457-476.

16. Eusebi Colomer, «El ascenso a Dios en el pensamiento de Ramón Llull», *De la Edad Media al Renacimiento: Ramón Llull - Nicolás de Cusa - Juan Pico della Mirandola* (Barcelona: Herder, 1975), pp. 56-77, i el treball de Lohr citat a la n. 19 més avall.

17. De fet els mètodes definitoris aristotèlics són més complicats i vacil·lants. L'estudi més complet del tema que conec és J.M. Le Blond, «La définition chez Aristote», *Gregorianum* 20 (1939), 351-380.

18. Llull empra dos termes corrents als diccionaris medievals **diffinició** i **significació**, per als quals vegeu Olga Weijers, *Dictionnaires et répertoires au moyen âge. Une étude du vocabulaire* (Turnhout: Brepols, 1991), 68-69 i 74-75. Pel que fa al primer, l'afirmació de Guillem de Sherwood que «Est autem

Pel que fa a la primera, la seva doctrina metafísica de la identitat entre l'essència i l'acció –la seva ontologia dinàmica–, li fa definir un concepte no pel seu lloc en l'escala de l'esser, sinó pel que fa, pel seu acte o «per agentiam». ¹⁹ A la *Lògica nova* ho explica:

E difinició es per actu propri e necessari de potencia o de subjet a si coessential, axí con demanar l'enteniment divinal que es, e responem que l'enteniment divinal es ens havens entendre, e axí de caliditat que es ens escalfans, e hom es ens rire avens, e essencia es ens que a esser, e axí de les senblans maneres. ²⁰

Això li duu a la seva cèlebre definició d'«hom es animal [o ens] hominificant», que a la *Lògica nova* defensa i contrasta amb la definició classificatòria tradicional:

[...] aquesta difinició es mes especial e mes se convertex ab son difinit que aquesta: «home es animal racional mortal», quar de la natura de racionabilitat es angel, e de natura de mortalitat es leó, etc. Aysó pot esser dit de Deu e de tots los altres ens, axí con Deus es ens deificant, e la sua eternitat eternant, e la sua infinitat infinitant; e-l foc fogueyant, e-l leó leonant, e la planta plantificant, e-l fabre fabricant. E per so, aquesta difinició es mes propia, con sia de major propietat, sens myjá del subjet. ²¹

La convertibilitat és un tema que sorgirà altra vegada amb la sil·logística lul·liana, on de manera similar insistirà sobre la conversió entre subjec-

definitio oratio indicans quid est esse rei» (ed. Lohr, *Traditio* 39, 1983, 248), és comparable amb la penúltima entrada de **diffinició** al nostre diccionari. En canvi Llull empra **significació** (vegeu-ne les definicions que n'hem registrades) en un sentit curiós, el de la revelació de secrets, que no sembla homologable amb els sentit que hi dóna els seus contemporanis.

19. Entre les moltes obres que han tractat el tema, potser les més útils són: Louis Sala-Molins, *La philosophie de l'amour chez Raymond Lulle* (París - l'Haia: Mouton, 1974); i Charles Lohr, «Les fondements de la logique nouvelle de Raymond Lulle», *Raymond Lulle et le Pays d'Oc* «Cahiers de Fanjeaux» 22 (Tolosa: Privat, 1987), pp. 233-248. També es troben observacions interessants a la introducció (pp. xlviii-1) de Vittorio Hösle de *Raimundus Lullus. Die neue Logik - Logica nova*, ed. Charles Lohr, «Philosophische Bibliothek» 379 (Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1985). Per al desplegament en els correlatius de l'acció, vegeu el paràgraf corresponent a les nn. 64-67 més avall.

20. NEORL IV, 83. Aquí inclou definicions per propietats essencials i accidentals; vegeu el pasatge que correspon a la n. 26 més avall.

21. NEORL IV, 14. Sobre aquesta definició, vegeu l'estudi ben documentat de Theodor Wolfram Köhler, «Aufbrüche im Fragen des Menschen nach sich selbst als Menschen. Die Definitionsantwort des Raimund Lull und ihre systematische Bedeutung», *Salzburger Jahrbuch für Philosophie* 40 (1995), pp. 79-96.

te i predicat.²² Pel que fa a la preferència per una definició sense mitjà, en una altra obra explica que la definició de l'home citada anteriorment no en té, mentre que amb «animal racional mortal» hi ha diversos mitjans.²³

Però cal deixar clar que, malgrat una preferència per aquesta definició seva «per agentiam» i convertible, no rebutja sempre la definició clàssica. Al mateix passatge que acabam de citar, diu que la definició d'«angelus» com a «esse suae essentiae» és preferible a la d'«angelus est spiritus creatus et non conjunctus organo corporali»,²⁴ però si miram al text del nostre diccionari, veurem que totes les definicions d'**angel** que hi hem recollit són més emparentades amb la segona que amb la primera versió. En general, com el lector podrà comprovar, hi ha certes categories de conceptes (morals, socials, físics, etc.) on prefereix definicions més clàssiques i descriptives. Normalment són els casos on les necessitats són més pedagògiques que demostratives.

Una altra distinció que fa és entre una definició «segons propietats essencials» i «segons propietats accidentals». Del capítol dedicat al tema a l'*Art amativa*,²⁵ dels onze exemples que dona per il·lustrar el tema, en triarem dos. El primer és una altra defensa de la seva definició de l'home:

Está home diffinit en animalitat per essencial propietat, axí com d'omificar; car negun animal no enjenra home, mas home tan solament, ni negun animal no ha rahó, mas home tan solament. Es home diffinit per propietat accidental, axí com per risibilitat, e encara per comprar e scriure, e les altres.²⁶

Observau que aquí fa una definició per gènere (cosa que no passa quan diu que home és ens –i no animal– hominificant) i propietat (no diferència).

El segon exemple explica un mecanisme fonamental de les definicions dels Començaments/Principia:

22. Vegeu l'estudi de Cordeschi citat a la n. 15 més amunt.

23. *Lectura Artis quae intitulatur Brevis practica Tabulae generalis*, ROL XX, 364.

24. *Ibid.*

25. ORL XVII, 32-36.

26. *Ibid.*, 34.

Diffinició essencial de bonea, e axí dels altres començaments d'esta Art, segons que·ls cové esser, es en açó que bonea es essencialment rahó sots la que l'agent bo engendra bo. La diffinició accidental es axí com granea, e les altres, qui está bona sots rahó de bonea, estant calificada sots habite de bonea en quant es gran bonea.²⁷

Així que la definició que normalment dóna de **bonea** és l'essencial, mentre que les de **granea**, **duració**, etc. són les accidentals, però deu ser clar que vol implicar que es pot definir cada un per tots dos mètodes. És a dir, que cada un produeix la seva pròpia acció, al mateix que actua sobre tots els altres, per acabar produint una essència conjunta.

Finalment, cal recordar que Llull era ben conscient i es preocupava de l'oposició que aquestes definicions «per agentiam» podrien suscitar. A l'*Ars generalis ultima* diu que «Aliquis forte habens dentem caninum et linguam serpentiam, principia mea et eorum definitiones spernet et calumniabit.» Però a pesar d'això no els abandonava, perquè constituïen una peça fonamental del seu sistema.²⁸

La Regla de C

Pel que fa al model aristotèlic de les quatre causes, Llull també hi oposa un mecanisme de la seva invenció. A l'*Ars generalis ultima* presenta com a «primus modus» l'enfocament tradicional:

Primus quidem modus est quando fit per efficientem, formam, materiam et finem. Per efficientem, sicut cum dicitur: Deo competit creare et salvare. Per formam, vero, ut cum dicitur: forma est ens per quod materia propriam passionem habet. Per materiam, autem, cum dicitur: materia est ens de quo agens agit. Per finem, quidem, [ut cum dicitur: finis est id in quo principium quiescit].²⁹

27. Ibid., 35. El mot «bona» de la penúltima línia és una correcció del «bonea» del text català.

28. Avui potser amb la lògica simbòlica, podríem estendre l'exemple de l'operador iota, que ens permet, com va suggerir Quine, descriure un individu, Sòcrates, amb la fórmula $(ix)Sx$, és a dir com «l'*x* que socratitza», a l'operador lambda per tal de descriure Bonea com a $(\lambda x)Bx$, és a dir com «la propietat que bonifica». Per a la formulació de Quine, vegeu Susan Haack, *Filosofia de las lógicas* (Madrid: Cátedra, 1982), p. 67. També caldria citar el cas d'Heidegger que proposava frases aparentment tautològiques com «Die Sprache spricht», «Die Welt weltet» o «Das Nichts nichtet» (Cf. Jaakko Hintikka, *Lingua Universalis vs. Calculus Ratiocinator. An Ultimate Presupposition of Twentieth-Century Philosophy*, Dordrecht/Boston/London: Kluwer, 1997, p. 9). I això en un idioma on l'afirmació i la negació es diuen «ja» i «nein», i respondre en l'afirmatiu o el negatiu es diu «bejahen» o «verneinen».

29. ROL XIV, 23, amb la darrera definició que simplement remet al concepte de la Figura T de la pàgina anterior, el text del qual hem substituït aquí. Vegeu també la *Lógica nova*, NEORL IV, 83, per a la definició per les quatre causes.

Però abans de presentar el «secundus modus» lul·lià que s'hi oposa, caldria explicar un mecanisme fonamental de l'Art. Són les deu Qüestions o Regles que introdueix en tres obres dels anys 1293-4: la *Taula general*, l'*Arbre de filosofia desiderat* i l'*Art de fer e sobre qüestions*.³⁰ D'aquí endavant esdevenen una peça essencial del que Jordi Gayà ha anomenat l'estructura «modular» de l'Art ternària,³¹ i no tan sols es troben a cada obra de l'Art, sinó també en una colla d'altres obres.

Per tal d'orientar el lector, donarem la Qüestió (la forma llatina és l'usual, fins i tot en textos catalans) i la Regla corresponent, seguides d'un breu esbós del seu contingut i (quan sembla útil) de la seva divisió en diverses «espècies», amb exemples trets principalment de la *Lògica nova*.³²

B. Utrum? - Possibilitat

Tracta d'afirmació, dubitació i negació. Si Déu existeix, si espècie és ens real, etc. És un apartat que dóna una certa llibertat per preguntar sobre diverses possibilitats del concepte tractat.³³

C. Quid? - Quidditat

Llull diu que «aquesta regla es de definició, e ha quatre espècies», que responen a quatre preguntes:

1. Què és l'home? «Home és animal homificans». Llull diu que amb aqueixa espècie «se fa la definició del definit».
2. Quines són les seves parts essencials? De l'home: cos i ànima. De l'enteniment: entenent, entel·ligible i entendre. Aquí entra el conegut mecanisme dels correlatius lul·lians.³⁴

30. ORL XVI, 337-355, ORL XVII, 423-439 i Munic, hisp. 54, ff. 1r-4r, en tres textos que, després de breus introduccions, són pràcticament idèntics.

31. ROL XX, xlii. Aquest tom és una bona mostra de com Llull reproduceix les Qüestions i Regles de manera gairebé mecànica d'una obra a altra.

32. On apareixen al remodelat Arbre de Porfiri. El tractament més complet d'elles es troba a l'*Ars generalis ultima* (ROL XIV, 26-42), on per exemple exposa detalladament les quinze espècies de cada una de les Qüestions/Regles H i I, que tractam tan sumàriament aquí. Per a possibles orígens de les Qüestions/Regles, vegeu el meu «Possibles fonts musulmanes de les deu regles i qüestions de Ramon Llull», *Pensar en diàleg. Miscel·lània en homenatge al prof. Dr. Eusebi Colomer*, ed. Josep Rius-Camps i Francesc Torralba Roselló, Revista Catalana de Teologia XIX [1994] (Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 1995), pp. 93-98, que remet a estudis anteriors de Platzcek, Urvoy i Lohr. Vegeu també l'estudi de Köhler citat a la n. 21 més amunt amb aportacions interessants.

33. Vegeu-ne un exemple a la n. 42 més avall.

34. Vegeu-ne l'explicació al paràgraf corresponent a les nn. 65-68 més avall.

3. Què és una cosa en altra? De l'home, «és en quantitat quant, e en qualitat qual, e en art mecànica mecànic.»
 4. Què ha algun en altre? De l'home, «ha bonea en virtut, blanca en color, vici en pecat, pecúnia en l'arca, senyoria en el castell.»
- D. De quo? - Materialitat
1. Primitiva, com un «home, Pere, qui és de si mateix».³⁵
 2. Derivativa, com un «home, Martí, qui és dels seus primers parents», i constituït de la seva ànima i del seu cos.
 3. Possessiva, com Joan qui és de Déu, accident de substància, calor del foc, el curs del torrent, i la ciutat del rei.
- E. Quare? - Formalitat
1. Causativa o formal. Per què és l'home? Perquè és compost d'ànima e de cos, així com el pa, qui és compost de farina i aigua, i pel foc escalfat.
 2. Finalitat. Per a què és l'home? L'home és a per recordar, entendre i amar Déu.
- F. Quantum? - Quantitat
1. Quantitat contínua. L'home és tant quant és quantificat
 2. Quantitat discreta. L'home n'ha moltes: les cinc potències, elementativa, vegetativa, sensitiva, imaginativa i racionativa, els cinc dits d'una mà, etc.
- G. Quale? - Qualitat
1. Qualitat pròpia, com la bonea natural de l'home, o la seva risibilitat, o la calor del foc.
 2. Qualitat apropiada, com l'home que apropia la «dretura» per bons hàbits, o la secor que el foc apropia de la terra.³⁶
- H. Quando? - Temps
- Demana, per exemple, «del temps en lo qual home es».
- I. Ubi? - Lloc
- Demana, per exemple, «home en qual manera és col·locat en lloc?».

35. Val la pena remarcar com en aquest apartat de la *Lògica nova*, es tradueix el «Socrates» de la versió llatina per «Pere», «Martí» o «Joan», procediment normal en les vernacularitzacions lul·lianes.

36. Aquest joc de qualitats pròpies i apropiades és fonamental a la teoria elemental lul·liana, i per tant a allò que Frances Yates va anomenar el seu «exemplarisme elemental».

K-1. Quomodo? - Modalitat

És la regla de «manera», com quan es demana «home en qual manera és home?»

K-2.³⁷ Cum quo? - Instrumentalitat

Contesta a la pregunta «home, ab què es home?»

D'aquestes deu regles, aquella que és fonamental per als mecanismes definitoris lul·lians, és la segona, la Regla de C o de «Quid». I són les seves quatre espècies que constitueixen el «secundus modus» que Llull oposa a les quatre causes aristotèliques.³⁸ Però aquí, com abans amb les definicions classificatòries o descriptives, no expressa un rebuig pel sistema tradicional, només una preferència per al nou que ell ha desenvolupat. Ni tan sols, com explica en un passatge interessant de l'*Ars generalis ultima*, són incompatibles els dos mètodes.

Ad istos quidem duos modos definitiones ante dictae applicari possunt, sicut forma quae definitur per actum suum, ut cum dicitur: elementativa est ens cui proprie competit elementare, et vegetativae vegetare, et sensitivae sentire, et imaginativae imaginari, et rationativae rationari. Et sic de bonitate cui proprie competit bonificare, et magnitudini magnificare, et sic de aliis. Et hoc idem dici potest de efficiente, sicut homini cui proprie competit hominificare, et leoni leonare, et igni calefacere, et sic de aliis.³⁹

Però a partir de la seva incorporació en l'estructura de l'Art, les deu Qüestions o Regles, i sobretot la Regla de C o de «Quid», serà el lloc de referència bàsic per a les definicions lul·lianes. A l'*Art de fer e sobre qüestions*, per exemple, tota la llarguíssima tercera distinció s'estructura sobre les Deu Qüestions. Les empra per estudiar detalladament les primeres dues de les Cent Formes de la *Lògica nova* (**individu** i **bonea**), i a la darrera de les Cent Formes de l'*Ars generalis ultima* (**memoria**), explicant que ho ha fet com a

37. L'alfabet de l'Art ternària té nou lletres, i per tal de ficar-hi deu Regles, Llull en col·loca dues a la darrera lletra.

38. A l'*Ars generalis ultima*, a continuació del passatge corresponent a la n. 29 més amunt, diu que «Secundus modus est ut in Regula de C dicemus», frase que serveix per introduir la cita que donam aquí al paràgraf següent. També ho explica clarament a la *Lògica nova* (NEORL IV, 83).

39. ROL XIV, 23.

model de com es poden estudiar totes les altres.⁴⁰ Al *Liber super quaestiones magistri Thomae Attrebatensis*, explica que:

Magister Thoma, vos misistis mihi vocabula quae sequuntur, ut definirem vobis per Artem. Et vos scitis quod Secunda Regula est definitionibus, in quantum quaerit de Quid.⁴¹

Així que definir un concepte «per l'Art» vol dir aplicar la Regla de C, de vegades amb les seves quatre espècies, com fa amb els tres primers termes del llibret escrit per Thomas le Myésier, i molt sovint només amb la primera d'elles, com fa amb els vint-i-set termes restants de l'obra.

Explicacions suplementàries

Sovint Llull acompanya les seves definicions amb explicacions suplementàries, cosa que hem assenyalat al nostre diccionari amb abreviatures en cursiva i entre claudàtors.

[Reg] es refereix a les deu Qüestions o Regles que acabam d'explicar, i en el nostre context vol dir –prenent com exemple la primera entrada de **abstinencia** | **abstinentia** presa de l'obra III.19-LctAI&TG– que, a més de donar la definició apuntada sota la regla de «Quid», també hi contesta a les preguntes d'«Utrum»,⁴² «De quo», «Quare», etc.

[Exp] es refereix a explicacions de diverses menes afegides a les definicions. El tipus més important, i el primer que va aparèixer a l'Etapa Ternària, eren les explicacions de cada un dels divuit Començaments o Principia de l'Art. Llull mateix ens diu a continuació de la definició de **bonea** de la *Taula general* citada al nostre diccionari:

So que dit avem de bonea es la sua diffinició, e so que d'ella entenem a dir es la esplanació de la diffinició. E l'encercament que fem a

40. Vegeu el que en diu a NEORL IV, 65, i ROL XIV, 391. A la darrera obra afegeix el model de la *Mixtio Principiorum* (per al qual vegeu el paràgraf corresponent a la n. 47 més avall) igualment aplicable a les noranta-nou formes precedents.

41. París, Bibliothèque Nationale, lat, 16615, f. 74v.

42. A fi de mostrar la llibertat amb la qual tracta aquesta primera pregunta, en citarem el text complet: «Questió: Es demanat si abstinencia de coses legudes es vertut. Abstinencia ha un judici segons obediencia qui es contra les coses legudes, e ha altre judici segons obediencia qui es contra les coses vedades.» Munic, hisp. 54, f. 159v.

conexer bonea substancialment e accidental, fem per so que de la sua essencia ajam conexensa; e per aquella conexensa de la essencia, de la substancia conexensa puscam aver. E aquest prossés preposam tenir en los altres comensamens.⁴³

I a continuació comença la vertadera explicació:

Bonea es comensament general, fora lo qual no pot esser fet negun be, cor si o era...

que continua per tota una plana. I així a moltes obres de l'Art ofereix explicacions detallades sobre els divuit Començaments/Principia.⁴⁴

Però les explicacions no es limiten als divuit Començaments/Principia; també en trobarem amb les Cent Formes, sobretot a l'*Ars generalis ultima*, on arriben a constituir petits assaigs sobre temes concrets, com són les formes **geometria** (núm. 82), **rhetorica** (86), **logica** (87), **grammatica** (88), **jus** (= **dret**; 91), **navigatio** (96), o **praedicatio** (98). Les Cent Formes de l'*Arbre de ciència* es presenten d'una forma curiosa. Primer trobam les explicacions, llavors una segona tanda d'explicacions de com s'interrelacionen en grups de dues o tres, i només és gairebé al final de l'obra, en les Qüestions de l'Arbre Qüestionat, que topam amb les definicions d'elles.⁴⁵ Així mateix altres obres, com per exemple la *Doctrina pueril*, el *Llibre d'intenció* i el *Llibre de Santa Maria*, presenten explicacions llargues.

[Prov] Als *Proverbis de Ramon* es dona –sobretot en la Part II: Proverbis naturals, que constitueix una altra col·lecció de Cent Formes– per a cada «forma» un primer proverbi com a definició, seguit de dinou més sobre el mateix tema.⁴⁶ El lector, que tindrà una tendència comprensible a considerar proverbis com a expressions d'una saviesa popular, basta que llegesqui qualsevol capítol

43. ORL XVI, 312-3.

44. Amb unes excepcions: a la *Lectura compendiosa Tabulae generalis* i a la *Lògica nova* aplica les deu Regles a **bonea**, amb la implicació que ho fa com a model per als altres disset. A l'*Ars generalis ultima*, en lloc d'explicacions, substitueix una presentació general de com es pot fer definicions amb les seves explicacions. Llavors més endavant (ROL XIV, 120-149) estudia cada Començament/Principium amb els sistema «De mixtione principiorum» que explicarem en un moment, i llavors per les deu Regles (Ibid., 149-189).

45. Vegeu l'*Arbre de ciència* a la llista d'«Obres rastrejades» més avall per als detalls d'aquesta organització.

46. De vegades algunes d'aquestes dinou explicatives contenen definicions suplementàries del mateix concepte.

d'aquesta Part II, per adonar-se que en realitat són sentències de filosofia natural, i sovint d'un gran interès per aclarir el pensament lul·lià sobre el tema tractat. Per si quedàs qualche dubte, el fet que les sentències dels *Començaments de filosofia* de les quals Llull extreu les seves conseqüències tenen una forma tan semblant a la dels *Proverbis de Ramon*, deuria deixar en evidència com el nostre autor enfoca almenys una part de la seva dèria proverbial.

[*MixPrin*] La *Mixtio Principiorum* és un procediment en el qual Llull estudia un tema sota la lupa de cada un dels divuit *Començaments/Principia*, o que fins i tot estudia un d'aquests *Començaments/Principia* amb els disset altres. És un procediment que a primera vista pot semblar si no tautològic, almenys extraordinàriament endogàmic, si es pot dir tal cosa d'un sistema intel·lectual. Però com tantes coses amb l'Art, una vegada encetada la lectura dels textos que el duen a terme, resulta ser bastant més revelador i interessant que hom no hagués pensat.⁴⁷

LA FINALITAT DE LES DEFINICIONS LUL·LIANES

El nostre diccionari recull prop de sis-cents conceptes definits en l'obra lul·liana, sovint amb múltiples definicions d'un mateix concepte. Això representa un esforç considerable, que fa preguntar-se pels motius que el mogueren a fer-ho. Una cosa així no es fa per simple rauxa; a més a més, les darreres dècades de recerques ens han mostrat que Llull era molt més conscient de les armes que triava del que hom suposava amb la visió més romànica de generacions anteriors. Així que cal afrontar les raons, de les quals jo voldria suggerir-ne tres.

Definicions com a fonaments de l'Art

La primera és la més evident: una clara decisió presa al principi de l'Etapa Ternària de fonamentar l'Art sobre definicions dels divuit *Començaments/Principia*. En una obra explica que:

47. Les llargues Parts VIII i IX de l'*Ars generalis ultima* (que ocupen gairebé 200 planes del ROL XIV) no fan més que estudiar cada un dels *Començaments/Principia*, Subjectes, Virtuts i Vicis amb aquesta tècnica en alternància amb la ja comentada «*Mixtio Regularum*». Vegeu també la n. 40 més amunt on aplica la tècnica a les Cent Formes.

Definitiones principiorum sunt propter hoc ut artista agat de principiis cum definitionibus eorum in conclusione, tali modo quod definitiones remaneant illaesae, affirmando vel negando; quoniam si definitiones laederentur tenendo affirmativam, teneatur negativa, et e converso.⁴⁸

I efectivament, a partir de *l'Ars inventiva veritatis*, comença a muntar proves sobre les definicions. Per donar-ne només un exemple parcial tret de la *Taula general*:

Questió: Si la granea de Deu es tan gran per estenció com la eternitat per duració.

Solució: **D**. Eternitat es aquella cosa per que granea dura infinidament, e per asó la granea de Deu no a comensament ni fi en temps, ans comprén temps sotz raó de eternitat. D'on, per raó d'asó, cové que la granea de Deu sia aytan gran per estenció com la eternitat per duració, per so que...⁴⁹

Llull no tan sols utilitza definicions per muntar demostracions segons la metodologia de l'Art, sinó també per a treure'n conseqüències lògiques, com fa als *Començaments de filosofia*. Per exemple, de la sisena de les nostres definicions de **genere, genre, genus...**, n'extreu la conseqüència:

Si genus es creatura qui es mes a ensús, e individuum qui es mes a enjús, e species qui es mes en lo mig, començament e genus se convertexen, e individuu e fi, e migá e species.⁵⁰

Fins i tot empra definicions com a fonaments de les simples persuasions característiques de la retòrica, i per tant de l'homilètica:

Ab les diffinicions
enbelirás tos sermons,
diffinint cascú vocable
segons que el es estable

48. *Liber de experientia realitatis Artis ipsius generalis*, ROL XI, 183.

49. ORL XVI, 394. La «**D**» al començament de la solució és la lletra que representa «eternitat» en l'alfabet de la *Taula general*.

50. Text preparat per Fernando Domínguez per als NEORL, passatge corresponent a ROL XIX, 303-4. Cal remarcar que la definició que donam al nostre diccionari és el primer de trenta semiproverbis, dels quals Llull extreu un igual nombre de conseqüències.

per esser e per natura,
segons bela parladura;
de la qual t'es dat senyal
per esta Art general,
qui mostra a diffinir,
e-l diffinir abelir.

.....

E si tu vols acusar
altre, e tu escusar,
feu ab tal diffiniment
on sia bel ornament.⁵¹

També trobarem definicions enmig de diàlegs entre conceptes personificats (com l'*Art amativa*⁵²), entremesclades amb exemples (com al *Llibre de santa Maria*), o fins i tot com a conceptes personificats que s'autodefineixen (com l'exemple que ja hem vist del *Liber lamentationis Philosophiae*⁵³). Així que les definicions poden fer part d'aquest continu d'exemples-recontaments-metàfores-semblances-proverbis que ha assenyalat Jordi Rubió,⁵⁴ per recolzar tota mena d'arguments.

Definicions com a aplicacions de l'Art

La segona raó per al muntatge de tantes definicions sembla ser que Llull hi va veure una eina molt efectiva per mostrar com es podria aplicar l'Art a temes exteriors a ella. A l'*Arbre de ciència* explica com aquella aplicació

es molt necessaria e util als habits de sciencies, e es bordó del enteniment en quant en les formes se sosté, e als exemplis d'elles recorre com encerque son object.⁵⁵

51. *Aplicació de l'Art general*, ORL XX, 243-4.

52. A les «Vint qüestions» a ORL XVII, 305 i ss.

53. Vegeu p. 20 més amunt.

54. Jordi Rubió i Balaguer, *Ramon Llull i el lul·lisme*, pròl. Lola Badia, «Obres de Jordi Rubió i Balaguer» II (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985), pp. 223, 290 i 312. Vegeu també l'excel·lent treball de José Aragüés Aldaz, «"Exempla inquirere et invenire." Fundamentos retóricos para un análisis de las formas breves lulianas», *La literatura en la época de Sancho IV. Actas del Simposio de 1994*, Carlos Alvar, José Manuel Lucía Megías, eds. (Universidad de Alcalá de Henares, 1996), pp. 289-311.

55. ORL XI, 130 i OE I, 601.

Al final de la presentació de les Cent Formes a l'*Ars generalis ultima*, explica que fins i tot serveixen per mostrar:

per quem modum artes liberales per hanc Artem faciliter addisci
possunt⁵⁶

referint-se a les formes 82-88 de la llista anterior, és a dir, les arts del trivi i del quadrivi, **geometria, astronomia, arithmetica, musica, rhetorica, logica i grammatica.**

Una eina per «mostrar ciència al poble»

La tercera raó és més curiosa, i potser s'entendrà millor començant amb una cita del petit pròleg al primer diccionariet de termes externs al seu sistema que va fer Llull, és a dir la *Taula d'esta Art*:

Aquesta taula es de les paraules que son en latí en esta Art, les quals declaram a aquells qui no saben latí, enaxí que si no entenen aquelles paraules, que recorren a aquesta *Taula* on son declarades; e si la paraula comença en A o en B o en C, encerc-la hom en esta *Taula* en aquella letra en que comença, vermella o blava.⁵⁷

Cal deixar clar que la doble referència al llatí en una obra que presenta tot el vocabulari en català,⁵⁸ només té sentit com a referència no a la llengua, sinó a la cultura llatina, és a dir culta o clerical. Aquesta lectura concorda amb dos passatges del pròleg de l'*Art amativa*, de la qual la *Taula* sembla ser una mena d'apèndix:

E cor havem fretura de vocables qui no son en vulgar, cové-nos

56. ROL XIV, 395.

57. ORL XVII, 389. Observau com, per a un públic laic, troba que ha d'explicar allò de l'ordre alfabètic, cosa ja no desconeguda entre el públic universitari. Vegeu Mary & Richard Rouse, «Alphabetization, History of» en *Dictionary of the Middle Ages*, ed. Joseph Strayer, Vol. I (New York: Scribner, 1982), pp. 204-7. Per a un comentari sobre l'ús del mot «taula» i una explicació d'allò dels colors «vermella o blava», vegeu les notes que acompanyen aquest petit diccionari a «Altres llistes de definicions» més avall.

58. És important entendre que d'aquesta obra no hi ha cap manuscrit llatí; l'única versió llatina que tenim, la de MOG VI, és una traducció de l'editor setcentista.

usar d'alcuns vocables qui son en latí, e encara d'alcunes paraules estraynes qui no son en us en vulgar ni en latí, sens les quals...⁵⁹

La entenció per que nos esta amancia posam en vulgar, es per ço que los homens qui no saben latí pusquen aver art e doctrina com sapien...⁶⁰

Altra vegada tenim «vocables qui son en latí» en un text «en vulgar», cosa que igualment només és explicable si els «vocables qui son en latí» es refereixen a termes tècnics del món universitari, escolàstic. Són precisament aquests termes que els laics, receptors d'una obra «en vulgar», no sabran. Al començament del *Llibre del gentil e dels tres savis* explica que:

Cada sciencia a mester los vocables per los quals sia manifesta. E cor a-questa sciencia demostrativa sien mester vocables escurs e que los homens lecs no an en hus; e cor nos fassam aquest libre als homens lecs, per açó breument e ab plans vocables parlarem d'esta sciencia.⁶¹

A la *Taula d'esta Art* ha pres la decisió contrària. Si amb el *Gentil* ha volgut evitar els «vocables escurs e que los homens lecs no an en hus», ara ha volgut incorporar-los a la seva *Art*. L'única manera de fer-ho era d'explicar el sentit d'aquells mots per als lectors laics, i això a través d'obretes com la *Taula d'esta Art*, de les Cent Formes, i de sèries de definicions a altres obres. Basta mirar la llista de la *Taula d'esta Art* copiada aquí sota «Altres llistes de definicions» per veure fins a quin punt són termes filosòfics, o «científics», en el sentit

59. ORL XVII, 7. Passatge similar a una altra obra en vulgar, els *Cent noms de Déu* (ORL XIX, 80): «En aquest libre cové usar de alcuns vocables qui son en latin, sens los quals no'l poriem tan bellament e bonament fer.»

60. Ibid. Al paràgraf següent diu: «Aquesta Art preposam a metre en latí, e si plaser es de Deu que'ns vulla tant sostener a vida, a onrar lo seu nom, preposam la translatar en arabich.» Aquí sí que és clar que «latí» i «arabich» es refereixen a llengües.

61. NEORL II, 6, o OS I, 108.

medieval.⁶² Per tant, sembla innegable que aquestes recopilacions lexicogràfiques representen –entre altres coses– un esforç ingent de donar als laics accés a la cultura sàvia dels clergues, de «mostrar ciència al poble».⁶³

De vegades l'habilitat de Ramon Llull per parlar directament al lector laic ajuda que una definició es gravi en la memòria, quan per exemple diu:

Contingent es açó que pot sdevenir a aventura, axí com lo pagés per aventura pot sdevenir cavaller.

o més encara amb la mescla de claredat expositiva i del xoc de:

Potencia se entén en dos maneres: la una potencia es ço que pren lo object, axí com lo enteniment qui pren veritat, o vista que pren color, e volentat amar; l'altra potencia es ço per que açó que no es, pot esser, axí com en la ma del hom viu en que poden esser vermens.

Per altra banda, vegeu com explica a un públic no universitari els dos predicaments aristotèlics d'**acció** i **passió**, amb un exemple de la seva teoria elemental i un altre de social:

Acció es de aquell qui fa en aquell soffir, axí com lo foch ha acció en l'aer com lo scalfa, e lo senyor qui senyoreja son vassall.

i

Passió es de aquell qui soffir sots aquell qui fa, axí com l'aer qui ha passió sots lo foch qui·l scalfa, e vassall sots lo senyor qui·l senyoreja.

62. No totes les llistes són així, pel simple fet que, com acabam d'explicar, també vol demostrar com l'Art és aplicable a conceptes exteriors a ella, com per exemple molts termes de la llista de l'Art de fer e sobre qüestions.

63. La frase de Fernando Domínguez (vegeu ROL XV, xlii), entre cometes aquí i més amunt al començament de l'apartat, és una unió de dues frases del *Llibre de virtuts e pecats*: «Per aquestes deu predicaments pot sermonador dar conexença al poble» i «Sermonador qui sapia esta sciencia la pot mostrar al poble» (NEORL I, 8 & 16). Per a una visió de conjunt del tema, vegeu Albert Soler, «Espiritualitat i cultura: Els laics i l'accés al saber a final del segle XIII a la corona d'Aragó», *SL* 38 (1998), 3-26.

De vegades també hi trobam la combinació d'una formulació inusual amb una concisió d'expressió que produeix un efecte espiritual memorable:

Oració es veynança de Deu e d'ome.

Cal afegir que Llull aprofitava l'avinentesa, si es pot dir així, per introduir el vocabulari tècnic propi del seu sistema. És això que vol dir quan parla en el passatge de l'*Art amativa* citat més amunt de la necessitat d'emprar també «alcunes paraules estraynes qui no son en us en vulgar ni en latí». A la mateixa *Taula d'esta Art*, introdueix tant paraules de la seva encunyació (**amancia**, **amabundus**) com neologismes formats per una sèrie de sufixos afegits a una mateixa arrel (vegeu sota **bonificatiu** al nostre diccionari, on trobarem una colla de derivats de «bo» i d'«entendre»). I l'obreta acaba amb l'advertència:

De aquestes paraules que declarades havem, ixen unes paraules d'altres; per que hom les deu jutjar segons aquelles que havem declarades, axí com de sensitiva, d'on devalla sentir qui es la obra de la sensitiva, e axí com sensible qui es cosa aparellada a esser sentida, e axí com sentit qui es ço que hom sent, e axí de les altres coses semblants a aquestes.⁶⁴

Això són els coneguts correlatius que corresponen als conceptes d'agent, pacient i acció, o forma, matèria i connexió (conjunció) entre elles. En diverses obres arriba fins i tot a abstractar les formes generals correlatius, donant els sufixos tots sols (-*tivum*, -*bile* i -*are*, que en català formarien mots com «bonificatiu» o «sensitiu», «bonificable» o «sensible», i «bonificar» o «sentir»).⁶⁵ Conscient de la naturalesa inusual d'aquest sistema de «declinare terminos», com diu Llull en un passatge molt citat, demana als seus lectors que no ho rebutgin, sinó que s'esforcin a aprendre el que anomena el seu «modus loquendi arabicus». Admet que «non est multum apud latinis sermo consue-

64. ORL XVII, 397-8.

65. Vegeu *Liber correlativorum innatorum*, ROL VI, 137 i ss. De vegades, com en els nostres exemples, hi un quart component «bonificat» o «sentit» que seria la realització actual ad extra del «bonificable» o «sensible» potencial interior. Vegeu l'estudi clàssic sobre el tema: Jordi Gayà, *La teoria luliana de los correlativos. Historia de su formación conceptual* (Palma, 1979). Per a una bona introducció al tema el lector pot consultar els Caps. XI-XII de Robert Pring-Mill, *El microcosmos lul·lià* (Palma, 1961), reimprès als seus, *Estudis sobre Ramon Llull*, ed. Lola Badia i Albert Soler (Barcelona: Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991), ara traduït a l'alemany per Ulli Roth com *Der Mikrokosmos Ramon Llulls* (Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2001).

tus», però que és necessari si hom vol donar rèplica a les objeccions dels infidels.⁶⁶ I aquest desplegament sistematitzat de la seva ontologia dinàmica⁶⁷ no tan sols entra, com ja hem vist, en la segona espècie de la Regla de C,⁶⁸ sinó que esdevé una peça central del pensament lul·lià.

Un altre aspecte de la seva dèria lexicogràfica que caldria assenyalar és un apartat de l'*Arbre de ciència* en el qual explica la relació entre grups de dos o tres termes.⁶⁹ De vegades són simples parells de termes oposats, com per exemple, **simplicitat**–**composició** o **forma**–**materia**, i de vegades són grups de tres termes tradicionalment relacionats entre si, com **generació**–**corrupció**–**privació** o **potència**–**objecte**–**actu**. Però també hom hi troba agrupacions inesperades, com són per exemple **membrositat**–**estrumentalitat**, **nudriment**–**impresió**, **empeltació**–**perseyat**, **individuïtat**–**atracció**. El concepte de **substancia** no es relaciona amb **accident**, com haguéssim esperat, sinó amb **essencia** i **ens**.⁷⁰ Finalment n'hi ha que introdueixen terminologia insòlita, fins i tot per a Ramon Llull, com és **prioritat**–**secundioritat**–**tercioritat**.⁷¹

Cal igualment assenyalar que en presentar un vocabulari tècnic en una llengua vernacla, Llull deixa una sèrie de mots en formes llatines o semi-llatines. Basta mirar la lletra **A** del nostre diccionari per veure formes com **abstractu**, **actu** (o **actus**), **affatus**, **amabundus**, **amicicia** i **auditus**. El tercer i darrer d'aquests fan part de la llista dels sis sentits que deixa en forma llatina; els altres quatre són **gustus**, **odoratus**, **tactus** i **visus**.⁷² També hi trobam termes escolàstics, tècnics o teològics com **genus**, **situs** (o **situ**), **superficies**, **fortitudo**. A la *Taula d'esta Art* trobam enregistrats adverbis com **explicite** («explícitament») i **implicite** («implícitament»), i un sintagma com **e converso**.⁷³ Als *Proverbis de Ramon* trobam una definició tan allunyada de la

66. *Compendium seu commentum Artis demonstrativae*, MOG III, vi, 160 (450). Per a un comentari sobre el passatge citat aquí, vegeu Ca I, 359.

67. Per a aquesta ontologia dinàmica, vegeu n. 19 més amunt.

68. Vegeu el passatge corresponent a la n. 34 més amunt.

69. A la llista d'«Obres rastrejades», sota III.23-ArbSci, és l'apartat assenyalat «Relacions», del qual també parlem al capítol d'Abreviatures.

70. Una altra curiositat és que hi ha un terme, **industria**, que no es relaciona amb cap altre, i que fins i tot en aquest apartat de relacions s'explica tot sol.

71. Que no deixa de recordar el «firstness», «secondness» i «thirdness» del filòsof Charles Peirce.

72. Vegeu Francesc de B. Moll, «Notes per a una valoració del lèxic de Ramon Llull», *EL* 1 (1957), 177-180, reimprès a *Textos i estudis medievals* (Barcelona, 1982), 187-191. La versió a OE II, 1353 és una mica reduïda.

73. Que ja havia emprat a la versió catalana de l'*Art demostrativa*; vegeu OS I, 283, i Rubió a l'obra citada a la n. 54 més amunt, p. 263 (reproduint el text d'OE I, 92).

normal naturalesa popular de la forma proverbial com la de **no ens**. És com si volgués constituir un «vocabulaire savant», però deixant etiquetats certs elements nous, a fi d'assenyalar que eren paraules tècniques, afegides al català corrent del seu temps, un procediment freqüent en la constitució de «vocabulaires savants» en totes les èpoques.

Però el que acabam de dir dels problemes de transposicions a una llengua vulgar de termes tècnics del pensament llatí, no ha de fer-nos oblidar que en part la naturalesa inusual de l'esforç lexicogràfic lul·lià rau en el seu bilingüisme. Però no és bilingüe en el sentit normal a l'Edat Mitjana d'oferir equivalents o explicacions d'un terme (com per exemple d'hebreu, grec o llatí) en un altre idioma (llatí en els dos primers casos, i una llengua vulgar en el darrer),⁷⁴ sinó de donar definicions paral·leles en dos idiomes, per a dos públics diferents.⁷⁵ Perquè, com se sap, a l'Edat Mitjana normalment hom escriu tractats filosòfics o teològics en llatí per a un públic instruït, i textos literaris en vulgar per un públic noble o burgès. Si un autor com Arnau de Vilanova escrivia en els dos idiomes,⁷⁶ era amb la mateixa idea d'una separació de públic. Amb això i tot, des de finals del s. XIII, i sobretot a Catalunya, com s'ha mostrat darrerament, hi comença a haver un esforç per traduir obres llatines a fi de fer-les accessible als laics.⁷⁷ Però un autor que escrigui una part important de la seva producció en les dues llengües, i que llavors en faci una sèrie de petits glossaris bilingües del seu pensament, em sembla del tot inaudit.

74. Vegeu Olga Weijers, «Lexicography in the Middle Ages», *Viator* 20 (1989), 140, per als «numerous bilingual wordlists» de l'Edat Mitjana.

75 En part allò és degut al fet que Llull, com ja hem dit, defineix conceptes, no mots, i per tant no tradueix **gracilitas** en **primea**, sinó que dóna una definició idèntica dels dos mots, perquè expressen el mateix concepte.

76. O escrivia en un idioma, i llavors feia que l'obra es traduís en l'altre.

77. Vegeu sobretot les pp. 281 ff. de la introducció de Lola Badia a la traducció medieval catalana del *Dragmaticon Philosophiae* de Guillem de Conches, «Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis» CLII (Turnholt: Brepols, 1997), on fa un repàs general del tema. Vegeu també el seu *Textos catalans tardomedievals i «ciència de naturales»*. *Discurs llegit el dia 21 de novembre de 1996 en l'acte de recepció pública de l'autora a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (Barcelona, 1996). Més recentment hi ha dos estudis importants de Lluís Cifuentes, «“Translatar sciència en romans catalanesch.” La difusió de la medicina en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement», *Llengua i Literatura* 8 (1997), 7-42, i *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement* (Barcelona/Palma de Mallorca, 2001) en aquesta mateixa Col·lecció Blaquerna.

POSSIBLES FONTS I PARAL·LELS

Que hagin existit precedents per als esforços lexicogràfics lul·lians és una cosa que no pot estranyar. Potser l'exemple més afí, curiosament, és el *Llibre de definicions* d'Avicenna, que conté setanta-dues definicions de termes filosòfics.⁷⁸ En un altre lloc he suggerit⁷⁹ que un contacte amb l'obra d'Avicenna durant el primer viatge de Llull al nord d'Àfrica pels anys 1293-4 potser li havia donat la idea de les deu Qüestions i Regles que apareixen per primera vegada a la *Taula general*, començada allà i acabada a Nàpols en tornar. Així que també és possible que un contacte similar un poc anterior li proporcionés un model per a la seva primera llista sistemàtica de definicions de conceptes exteriors a l'Art, la *Taula d'esta Art*.

Per bé que no tan similars, altres obres amb definicions circulaven a l'occident llatí, com per exemple el *Liber de definitionibus* de Marius Victorins del s. IV, o dues obres de la segona meitat del s. XII: el *Liber viginti quattuor philosophorum*, amb vint-i-quatre definicions de Déu,⁸⁰ i l'*Ars fidei catholicae* de Nicolau d'Amiens, diversos apartats de la qual comencen amb llistes de definicions.⁸¹ D'altra banda, a l'Edat Mitjana existia una abundància de glossaris, diccionaris, vocabularis i *expositiones terminorum*, alguns de molt amplis,⁸² com també lèxics i glossaris filosòfics.⁸³

De tota manera, hi ha elements lul·lians que hem assenyalat a la nostra introducció que podrien ser inusuals, com per exemple el tractament dels con-

78. Vegeu Avicenne, *Livre des définitions* ed. A.-M. Goichon (El Caire: Institut Français d'Archéologie Orientale, 1963).

79. Vegeu l'article sobre «Possibles fonts musulmanes...» citat a la n. 32 més amunt.

80 Vegeu el *Liber viginti quattuor philosophorum*, ed. Françoise Hudry, Corpus Christianorum, Continuatio Medieualis 143^a (Turnhout: Brepols, 1997). Es tracta de l'obra on apareix per primera vegada la famosa definició «Déu és una esfera intel·ligible de la qual el centre és pertot arreu i la circumferència enlloc».

81. Vegeu Mechtild Dreyer, *Nikolaus von Amiens, Ars fidei Catholicae: ein Beispielwerk axiomatischer Methode* (Münster: Aschendorff, 1993). Aquesta és una obra que, pel seu intent declarat de donar proves racionals de la fe catòlica, s'ha citat com a possible antecedent de les de Llull.

82. A més de la visió àmplia del tema en el llibre d'Olga Weijers assenyalat a la n. 18, i un resum seu anterior citat a la n. 74 més amunt, vegeu també el seu «Le systematique de la théologie morale selon Arnold Geilhoven», *Actes du colloque «Terminologie de la vie intellectuelle au moyen âge», Leyde/La Haye 20-21 septembre 1985*, ed. Olga Weijers (Turnout: Brepols, 1988), p. 15, que parla de vocabularis amb 300, 900 i fins i tot 2300 entrades! En aquest darrer treball fa una ullada interessant a glossaris de conceptes morals o catequètics similars als que defineix Llull.

83. Vegeu l'estudi de Jacqueline Hamesse, «Lexiques et glossaires philosophiques inédits», *Les manuscrits des lexiques et glossaires de l'antiquité tardive à la fin du Moyen Âge. Actes du Colloque international organisé par le «Ettore Majorana Centre for Scientific Culture» (Erice, 23-30 septembre 1994)*, ed. Jacqueline Hamesse (Louvain-la-Neuve, 1996).

ceptes definits com a «formes», el seu peculiar mètode de definició «per agentiam», l'ús de tals definicions com a aplicació de la seva Art i com a manera d'adquirir «habits de ciències», el bilingüisme (i no simplement traducció) del seu propòsit lexicogràfic, i finalment la utilització i l'enriquiment del vernacle a fi de «mostrar ciència al poble». A això cal afegir la voluntat d'un laic de reformar el mètodes i sovint el mateix vocabulari escolàstic. Totes aquestes adaptacions com a part del característic reciclatge lul·lià de mètodes que li són coetanis, són temes que es podrien estudiar més a fons amb el material transcrit aquí.

ADVERTIMENTS

Les definicions més fonamentals de l'Art són les dels divuit Començaments | Principia llistats a «L'Alfabet de l'Art» més avall, i assenyalats amb l'abreviatura «Princ» a la llista d'«Obres rastrejades» com a les definicions del diccionari mateix. Però d'entrada cal deixar clar dues coses. La primera és que les obres que contenen aquella indicació a la nostra llista no representen l'elenc complet d'obres que contenen les definicions dels Començaments | Principia. Basta consultar, per exemple, un tom com *ROL XX* per adonar-se que Lull repeteix les mateixes definicions en moltes altres obres, com a fonaments d'aplicacions diferents de l'Art, sense aportar cap novetat o informació suplementària a les definicions mateixes. La segona és que tampoc hem consignat totes les definicions a la llista d'«Obres rastrejades», sinó que les hem triat i ordenat segons els criteris següents.

Hem pres com a model III.11-TaularGen, ja que és una obra fonamental de l'Art que dóna les definicions tant en català com en llatí, amb formulacions característiques de la majoria d'altres de les obres de la nostra llista.⁸⁴ No hem trobat necessari consignar nombroses variants menors entre diferents versions d'una mateixa definició, com per exemple: «Bonea es aquella cosa per raó de la qual...», «Bonea es ço per que...», «Bonea es açò per rahó de la qual...», etc. Variants un poc més notables les hem consignades a les notes a peu de pàgina. Variants de més importància, les hem registrat com una altra definició. Ho hem fet així per tal d'agilitzar la consulta; qualsevol que vulgui fer un estudi més exhaustiu d'un o més dels Començaments de l'Art, ho podrà fer consultant la llista d'obres més avall. A molts dels llocs amb les abreviatures [*Exp*], [*Reg*], [*MixPrin*] o [*Prov*] trobarà informació valuosíssima sobre els fonaments de l'Art i del pensament de Lull.

Amb altres definicions hem procedit d'una manera similar, és a dir, entre diverses obres que contenen una definició substancialment similar, hem triat la que ens semblava més característica o clara.⁸⁵ Però sí n'hi ha que, tot i

84. Només hi hem corregit una idiosincràcia gràfica de la versió catalana d'aquell text, que posa *causa* per *cosa*, per tal d'evitar confusions de significat per a un lector modern. Pel que fa a la versió llatina, hem tingut la sort de poder consultar la versió per a les *ROL* preparada per Viola Tenge-Wolff, a la qual donam les gràcies.

85. Per això el lector possiblement es sorprendrà de no trobar tal concepte d'una llista determinada (com per exemple les Cent formes), però això pot respondre al fet que entre dues o tres definicions gairebé idèntiques, n'hem triat una d'un altre text.

essent similars, ofereixen explicacions del tipus [*Exp*], [*Prov*], etc. simplement afegim les referències a l'obra o obres que les contenen. (Vegeu, per exemple, el final del mot **angel** | **angelus**.)

Sota una sola rúbrica, alguns textos defineixen dos o tres conceptes. Per exemple a les definicions 2 i 3 de l'entrada **acció**, **actió** | **actio** també s'hi troba definit el seu contrari, **passió** | **passio**. Per tant al final de l'entrada del segon concepte, remetem al primer, assenyalant-lo explícitament amb «q.v.».

Alguns textos (III.27–ProvRam, III.43–ComFil, etc.) de vegades donen diverses definicions del mateix concepte. Hem triat les que semblaven més importants, i indicant en les notes si n'hi ha d'altres que no hem donat.

Les definicions de cada concepte es donen en ordre cronològic. L'única excepció volguda té a veure amb les definicions idèntiques de III.77–ArsBre i III.80–ArsGenUl, que hem unificat, posant després les de III.78–ArsBreJur o de III.79–VenSub, quan es dona el cas.

La localització de les citacions es fa segons l'estructura interna de l'obra (sobretot quan hi ha diverses edicions en circulació) o segons la paginació d'una edició (si n'hi ha una d'ús habitual o si semblava més convenient). Pel que fa als Començaments/Principia, només n'hem donat el número d'ordre (com per exemple «Princ 8») quan es tracta d'una definició estàndard localitzable amb el mateix número en la majoria d'obres de l'Art ternària, d'acord amb la bibliografia a la llista d'«Obres rastrejades». Per a les Cent Formes, de forma similar, només donam un número, que el lector podrà localitzar consultant la referència a la mateixa llista.

Per als textos catalans, i a fi d'evitar divergències gràfiques entre diferents criteris editorials (ORL, ENC, OE i NEORL), els hem unificat seguint les normes d'aquesta darrera col·lecció. Això vol dir normalitzar l'ús de *i/j* i *u/v*, emprar únicament l'accent agut en els polisíl·labs oxítons acabats en vocal o vocal amb *-s*,⁸⁶ i no emprar el punt volat per a representar la *l* geminada, ni la dièresi. S'empra l'apòstrof (o punt volat) per a indicar la separació dels proclítics (o enclítics en el segon cas) i dels mots forts aglutinats amb pèrdua d'un element del primer (o segon), com per exemple *d'altre*, *qu'ell* (o *no·n*, *se·n*, *encara·ls*). Només ens hem apartat de les normes de les NEORL en el cas de les xifres romanes «i.», «i.^a», «ij.», «x.», etc., que hem desenvolupat en els mots corresponents «un», «una», «dos», «deu», etc..

86. També accentuam gerundis escrits sense la *-t* final (*obrén*, *metén*, *contén*) quan hi ha risc de confusió amb la tercera persona plural de l'indicatiu.

En algunes obres, per gentilesa dels editors esmentats als agraïments del Prefaci, hem pogut citar un text crític en preparació; en altres casos hem hagut de consultar manuscrits. Malgrat tot, de vegades remetem a una edició ja publicada, per si un lector volgués ampliar coneixements sobre el concepte definit. Donam compte d'aquestes situacions en la llista d'«Obres rastrejades» més avall.

Hem inclòs totes les traduccions que coneixem, però el lector hauria de tenir en compte que no totes són de la mateixa època o de la mateixa fiabilitat. La llatina de III.2a–TaulaArt i la catalana de IV.49–Phantas són modernes (o relativament modernes), la primera dels editors de MOG i la segona de Lola Badia, i per tant totes dues són fiables. Les catalanes de III.56–LogNov i III.77–ArsBre són obres, com sembla, de deixebles o seguidors medievals, però cada una té els seus problemes (vegeu NEORL IV, pp. xli i ss., i OS I, 531-2). Per als textos llatins de III.7–SaMaria i de III.40–QqAttr, vegeu les notes corresponents a la llista d'«Obres rastrejades».

ABREVIATURES | ABBREVIATIONS

Revistes | Journals

- ATCA = *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona, 1982-)
EL = *Estudios Lulianos* (Palma, 1957-1990)
SL = *Studia Lulliana* (Palma, 1991-; continuació d'EL)

Col·leccions | Collections

- ENC = *Els Nostres Clàssics* (Barcelona)
MOG = *Raymundi Lulli Opera*, ed. I. Salzinger, 8 vols. (Mainz, 1721-42)¹
NEORL = *Nova Edició de les Obres de Ramon Llull* (Palma, 1990-)
OE = *Ramon Llull, Obres Essencials*, 2 vols. (Barcelona, 1957-60)
ORL = *Obres de Ramon Lull, edició original*, 21 vols. (Palma, 1906-50)
OS = *Obres selectes de Ramon Llull (1232-1316)*, ed. A. Bonner, 2 vols. (Palma, 1989).
ROL = *Raimundi Lulli Opera Latina* (Palma & Turnhout, 1959-)
SW = *Selected Works of Ramon Llull (1232-1316)*, ed. A. Bonner, 2 vols. (Princeton, 1985)

Obres bàsiques de consulta | Basic works of reference

- Bru = R. Brummer, *Bibliographia Lulliana: Ramon-Llull-Schrifttum 1870-1973* (Hildesheim, 1976)
Ca = T. i J. Carreras y Artau, *Historia de la filosofía española: Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, 2 vols. (Madrid, 1939-43)
Colom, *Glossari* = M. Colom Mateu, *Glossari general lul·lià*, 5 vols. (Palma, 1982-5)
DCVB = *Diccionari Català, Valencià, Balear*, 10 vols. (Palma, 1926-1962)
DECLC = J. Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols. (Barcelona, 1980-1991)
Pla = E.-W. Platzeck, *Raimund Lull, sein Leben, seine Werke, die Grundlagen seines Denkens (Prinzipienlehre)*, 2 vols. (Roma-Düsseldorf, 1962-4)
RD = E. Rogent i E. Duràn, *Bibliografía de les impressions lul·lianes* (Barcelona, 1927)

1. Es cita de la forma: "MOG I, vii, 23 (455)", donant primer la paginació de l'edició original, és a dir la p. 23 de la setena numeració interna, i llavors entre parèntesis el número corresponent de la paginació contínua de la reimpressió (ed. Stegmüller, Frankfurt, 1965).

Altres abreviatures | Other abbreviations

[Exp], [Reg], [MixPrin], [Prov] es troben explicades a les pp. 36-40 de la Introducció més amunt. | [Exp], [Reg], [MixPrin], [Prov] are explained on pp. 37-41 of the Introduction above.

«Princ» es refereix a les obres en les quals els Començaments (Principia) són tractats d'una manera prou sistemàtica. Per a una explicació més detallada, vegeu l'apartat més avall sobre «L'alfabet de l'Art». | «Princ» refers to works in which the Principia are treated in a more or less systematic manner. For a more detailed explanation, see the section below on «The Alphabet of the Art».

«Cent» = «Cent formes», que es troben explicades en la Introducció, situades bibliogràficament en l'apartat següent, i llistades a «Altres llistes de definicions». | «Centum formae», which are explained in the Introduction, bibliographically situated in the following section, and listed in «Other Lists of Definitions».

V. = vegeu | vide

Cf. = compareu | compare

Rel. = «relacionat amb» (es refereix específicament a les parelles o tríades de termes agrupats en la presentació de les Cent formes que es troba al Fruit de l'Arbre sensual de III.23-ArbSci, com explicam a la p. 54 de la Introducció, i sota aquesta obra a la llista d'«Obra rastrejades», a l'apartat de «Relacions») | «related with» (specifically in reference to the pairs or triads of terms grouped together in the presentation of the Centum formae found in the Fructus Arboris Sensualis of the III.23-ArsSci, as explained on p. 55 of the Introduction, and under that work in the list of «Works Consulted», in the section of «Relacions»)

Ant. = antònim (a més de presentar antònims aïllats, també servim d'aquesta abreviatura per a indicar parelles de conceptes de l'anterior «Rel.» del III.23-ArbSci que de fet entren en aquesta categoria) | antonym (in addition to pointing out individual antonyms, we use this abbreviation for pairs of concepts of the previous «Rel.» of III.23-ArbSci which in fact can be placed under this category)

Sin. = sinònim | synonym